

Boček, Libor

Vývoj české vzdělávací politiky a porovnání jejích klíčových témat se vzdělávací politikou Evropské unie v období 90. let

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. U, Řada pedagogická. 2002, vol. 50, iss. U7, pp. [111]-118

ISBN 80-210-2814-9

ISSN 1211-6971

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/104701>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LIBOR BOČEK

VÝVOJ ČESKÉ VZDĚLÁVACÍ POLITIKY A POROVNÁNÍ JEJÍCH KLÍČOVÝCH TÉMAT SE VZDĚLÁVACÍ POLITIKOU EVROPSKÉ UNIE V OBDOBÍ 90. LET

*Czech educational policy of the 1990's and its comparison
to the EU's concurrent issues*

Úvod

Následující příspěvek vychází z diplomové práce¹ stejného názvu. Jejím cílem bylo zmapovat vývoj vzdělávací politiky 90. let v České republice s přesahem až do roku 2001 a srovnat její klíčová témata s klíčovými tématy vzdělávací politiky Evropské unie ve stejném časovém období. Aby bylo možné takovéto srovnání provést, bylo nutné analyzovat dostupné dokumenty zabývající se oběma vzdělávacími politikami. Při této analýze jsem se rovněž soustředil na vývoj a utváření české vzdělávací politiky. Je však třeba si uvědomit, že výsledek takového srovnání je vzhledem k různému zaměření a podstatě obou vzdělávacích politik do jisté míry omezený a určité rozdíly byly očekávatelné. Šlo tedy spíše o zachycení vývoje nově se utvářející české vzdělávací politiky a jejího současného stavu na pozadí evropské vzdělávací politiky.

Česká vzdělávací politika se začala měnit a vyvíjet v souladu se společenskými reformami v zemích střední a východní Evropy na začátku 90. let. Snaha reformovat školský systém byla podporována postupným uvědomováním si klíčové úlohy vzdělání v demokratické společnosti a jeho provázanosti s ostatními systémy. České školství prošlo a nadále prochází rozsáhlou reformou, která se ve své první fázi koncentrovala na odstranění nejviditelnějších pozůstatků komunistického režimu. V druhé fázi svého vývoje, odpovídající zhruba druhé polovině 90. let, která se vyznačovala systematictější přístupem a plánovaným rozvojem, bylo nutné vytvořit novou koncepci strategie vzdělávání lidských zdrojů – „novou“ vzdělávací politiku. Ta se utvářela jako jedna ze složek sociální politiky státu, která je díky své komplexnosti provázaná s ostatními. K jednotlivým složkám, ze kterých se sociální politika skládá, bývají často řazeny

¹ Tato diplomová práce vznikala pod vedením doc. PhDr. Milady Rabušicové, Dr. a byla obhájena na ÚPV FF MU v Brně v červnu 2001.

různé politiky reprezentující oblasti jejího zaměření. Následující vymezení patří ke komplexnějším a širším: politika sociálního zabezpečení, zdravotní politika, rodinná, bytová, politika zaměstnanosti a *vzdělávací politika* (Krebs, aj., 1997). Utvářený systém sociální politiky měl zabezpečit plynulý a bezkonfliktní přechod od dřívějšího systému k novému, založenému na demokratickém uspořádání společnosti a tržním mechanismu. Jelikož vývoj v ekonomické a sociální oblasti probíhal po celou dobu téměř autonomně, bylo nutné tyto dvě oblasti propojit, protože uskutečnění ekonomické transformace takového rozsahu, v jakém se odehrála v České republice, by bylo bez zásadních změn v sociální oblasti téměř nemožné.

Chápeme-li vzdělávací politiku jako součást sociální politiky, budou potom, byť v modifikované formě, platit všechna rozdělení, principy a zásady sociální politiky také pro oblast vzdělávání a vzdělání. To hraje v dnešní společnosti významnou úlohu. Pomáhá přetvářet názory, hodnotovou orientaci a postoje nejširších vrstev obyvatelstva. Podporuje tak schopnost vyrovnat se s budoucími změnami, které jsou podmíněny dnešním akcelerovaným rozvojem vědy, techniky a technologií. Dále pomáhá prokazatelně stimulovat ekonomický rozvoj společnosti, který zase přispívá k sociální stabilitě a soudržnosti. Význam těchto souvislostí s ohledem na dnešní vývoj společnosti ve zmíněných oblastech roste a bude se, podle mého názoru, neustále zvyšovat.

Vzdělávací politika České republiky a její klíčová témata

Pro účel této práce jsem na základě četných definic z odborné literatury (Průcha, 1998, Žižková, 1994, Pařízek 1993 atd.) vybral základní komponenty, ze kterých se definice vzdělávací politiky utvářejí, a vymezil jsem si tuto její pracovní verzi:

Realizace státní politiky směřovaná na školský systém (s akceptovanou existencí nestátních, soukromých škol a mimoškolních zařízení, které jsou jí, byť nepřímo, rovněž ovlivňovány), její plánování, tvorbu strategie a následné legislativní a finanční zajištění, vymezování vzdělávacích a výchovných cílů, stimulování činnosti všech zúčastněných subjektů a jejich následná kontrola.

V analyzovaných definicích jsem postrádal zohlednění, dnes již částečně realizované, účasti všech zainteresovaných stran, včetně veřejnosti, při tvorbě strategie rozvoje a její následné předložení k národní diskusi.

Bylo samozřejmě nezbytně nutné zabývat se vývojem vzdělávací politiky v minulosti, protože klíčové události, které na ni měly formující vliv, vedly ke stavu, který zde byl na konci roku 1989. Tomuto stavu bylo zapotřebí přizpůsobit celou transformaci školství, které je silně determinováno společenskohistorickým vývojem. U reformy první poloviny zmiňované dekády bylo možné zaznamenat následující hlavní rysy. Lze je shrnout do čtyř základních bodů, jak jsou uváděny v publikaci Zprávy o národní politice ve vzdělávání (1996):

1. depolitizace vzdělávání,
2. decentralizace v řízení systému vzdělávání,

3. uznání práv žáků (nebo jejich rodičů) na volbu vzdělávací dráhy podle schopností a zájmů,²
4. demonopolizace ve vzdělání umožněná zřízením soukromých a církevních škol (Zprávy, 1996, s. 15).

Zásadní obrat ve vývoji vzdělávací politiky nastal koncem roku 1994, kdy byl Ministerstvem školství vydán pro její rozvoj důležitý dokument *Kvalita a odpovědnost*, ve kterém byla definována úloha státu jako zásadního aktéra vzdělávací politiky zajišťujícího funkčnost celého systému (Kvalita, 1994). V průběhu následujícího období se začíná rozvíjet významná spolupráce se zahraničními organizacemi a dochází k dalšímu rozvoji programových dokumentů vzdělávací politiky, jako například *Koncepce vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy v České republice 1999* (Koncepce, 1999). Vyvrcholením těchto snah je vydání takzvané Bílé knihy v roce 2001, v níž jsou vyjádřena myšlenková východiska, záměry a jednotlivá doporučení pro vývoj české vzdělávací soustavy ve střednědobém horizontu (Národní, 2001). Tímto dokumentem se česká vzdělávací politika přiblížila ve své orientaci vyspělým evropským zemím.

Na základě témat předložených k diskusi a na základě principů a strategických linií vzdělávací politiky obsažených ve zmiňovaných dokumentech jsem identifikoval sedm hlavních témat české vzdělávací politiky 90. let. Jednotlivá témata plně reflektují témata veřejné diskuse a celkovou orientaci vzdělávací politiky ve zmíněném období vycházející z předložených dokumentů. Odráží se v nich především potřeba přeměny zděděného školského systému a celková změna v pohledu na vzdělávání. Změnou v pohledu na úlohu, hodnotu a funkci vzdělávání ve společnosti se zabývají první tři témata, potřebu změny obsahu vzdělávání, učitelské profese a školy vyjadřují další tři témata. Mezinárodní orientace vzdělávací politiky je obsažena v tématu posledním. Mezi sedm klíčových témat české vzdělávací politiky 90. let patří:

1. Poskytování rovného přístupu ke vzdělávacím příležitostem.
2. Celoživotní učení.
3. Diverzifikace terciárního sektoru.
4. Změna obsahu vzdělávání.
5. Proměna učitele a jeho pracovních podmínek.
6. Proměna tradiční školy.
7. Internacionalizace vzdělávací politiky.

Vzdělávací politika Evropské unie a její klíčová témata

Evropská unie dnes sdružuje patnáct ekonomicky vyspělých, demokratických, tudíž nezávislých, svobodných a zodpovědných států. Vzdělávací systém každé země představuje nezbytnou součást kulturní tradice, která je významnou složkou jeho identity. Z tohoto tvrzení logicky vyplývá, že každý stát je plně

² Tento bod je pro úplnost třeba doplnit o skutečnost, že došlo také k uznání práv *ostatních aktérů* vzdělávací politiky na možnost aktivní spolupráce na jejím utváření.

zodpovědný za svůj vzdělávací systém, a bude mít zájem na jeho udržování a rozvoji. Tak tomu vždy bylo a stále je. Ovšem na přelomu 80. a 90. let dochází k určitým sjednocovacím tendencím vyvolaným snahou o vytvoření jednotného vnitřního prostoru s volným pohybem lidí, služeb, zboží a kapitálu, s jasným cílem zvýšit konkurenceschopnost a zaměstnanost na území celého společenství a podpořit tak jeho hospodářský rozvoj. Na základě této změny v pohledu na vzdělávání se na počátku 90. let tehdejší „hospodářské“ Evropské společenství začíná profilovat jako „společenství vzdělávací“. Bylo tedy nezbytně nutné stále více v rámci společenství podporovat rozvoj takových školských systémů, které budou do určité míry sjednocené, což umožní jejich měřit, porovnávat výstupy, ale také garantovat určitou úroveň. Tato situace dala vzniknout něčemu, co dnes nazýváme společnou vzdělávací politikou Evropské unie. Vycházela z iniciativ a aktivit, které byly vždy výsledkem společného konsenzu mezi řídicími orgány společenství a mezi členskými zeměmi. V tomto smyslu je třeba vzdělávací politiku chápat. Je možné se tedy shodnout na následující definici vzdělávací politiky Evropské unie:

Jde o souhrn iniciativ a aktivit vycházející ze společného konsenzu mezi společenstvím a členskými státy zaměřující se na oblast vzdělávání a odborné přípravy s cílem umožnit koexistenci několika různých školských systémů vedle sebe s využitím jejich odlišností.

Hlavní rozdíl v porovnání s jakoukoliv národní vzdělávací politikou spočívá v tom, že se nesnaží něco „shora“ direktivně nařizovat a měnit, nýbrž s ohledem na jedinečnost vzdělávacího systému každého členského státu a s ohledem na cíle společenství tuto jedinečnost podporuje a snaží se co nejlépe umožňovat a rozvíjet současný stav. Stěžejním dokumentem evropské vzdělávací politiky se stala v roce 1995 Bílá kniha o učení a vzdělávání *Vyučování a učení na cestě k učící se společnosti* vydaná Evropskou komisí. Hlavními východisky, na kterých tato publikace staví, jsou tři „převratné faktory“, které na konci 20. století radikálně a trvale změnily způsob fungování společnosti a kontext ekonomických aktivit. Mají tak velký vliv na podmínky zaměstnanosti a na charakter práce. Podle této knihy jsou k těmto faktorům řazeny:

- vývoj informačních technologií
- internacionalizace ekonomiky
- vliv vědy a techniky (Vyučování, 1997, s. 5–6).

S přihlédnutím k sektorové studii České vzdělání a Evropa, která na základě memorand a dokumentů EU shrnuje a definuje hlavní témata a činnosti, které pomáhaly utvářet vzdělávací politiku, a na základě Bílé knihy jsem identifikoval čtyři klíčová témata evropské vzdělávací politiky 90. let. Ta vycházejí ze zmíněných dokumentů a plně reflektují situaci v 90. letech, která byla determinována změnou v pohledu na funkci a úlohu vzdělávání ve společnosti podmíněnou faktory společenského vývoje tak, jak byly uvedeny v Bílé knize. Tato změna se promítá do prvních dvou témat. Druhou velkou determinantou, která se odráží ve zbylých dvou tématech, se stalo praktické umožnění koexistence vzdělávacích systémů členských států v rámci vznikajícího jednotného prostoru s využitím jejich potenciálu pro zvýšení konkurenceschopnosti celého společenství. Mezi klíčová témata vzdělávací politiky Evropské unie v 90. letech patří:

1. Odstraňování nerovností (nejen) v přístupu ke vzdělání a boj proti exkluzi.
2. Tvorba konceptu učící se společnosti.
3. Tvorba jednotného vzdělávacího prostoru.
4. Prosazování zavádění evropské dimenze.

Srovnání obou vzdělávacích politik na základě klíčových témat

Podíváme-li se na jednotlivá témata vzdělávacích politik, můžeme u prvních dvou konstatovat určitou shodu. Ta je dána především shodnými společenskými trendy, které se promítly v 90. letech do utváření těchto vzdělávacích politik. Jde především o poskytování a zajištění rovného přístupu ke vzdělávacím příležitostem všem zúčastněným. Toto téma není úplně nové, v západoevropských státech se objevilo poprvé už na přelomu 60. a 70. let. Nyní se stává opět předmětem diskusí, které vycházejí z přesvědčení, že vzdělávání a poskytování rovných příležitostí v přístupu k němu nabízí řešení pro odstranění objevujících se společenských problémů. Dalším novým impulsem pro toto téma se stal v průběhu 90. let rozvoj informačních a komunikačních technologií. Na jedné straně je jejich role v podpoře vzdělávacích příležitostí, především v rozvoji distančních forem vzdělávání nesporná, přesto však mohou v sobě skrývat riziko, že se stanou překážkou v rovném přístupu ke vzdělávacím příležitostem právě pro ty, kteří je nebudou umět ovládat či držet krok s jejich rychlým vývojem.

Druhým tématem je podpora a rozvoj celoživotního vzdělávání, které vychází z koncepce učící se společnosti, jako reakce na dynamicky se rozvíjející sféru poznatků vycházející z akcelerovaného rozvoje vědy, techniky a technologií. Celoživotní učení by se mělo rozvíjet s ohledem na zvyšování zaměstnatelnosti a na uspokojování individuálních potřeb stárnoucí populace. V obou těchto tématech je možné zaznamenat jistou konvergenci u obou vzdělávacích politik. Ta je dána charakterem vývojových společenských trendů, ze kterých se odvozují. Jedná se o vlivy globální povahy, které mají vliv na každý stát bez ohledu na jeho státní zřízení nebo sílu jeho ekonomiky.

V druhé části témat jednotlivých vzdělávacích politik je možné již vysledovat určitý rozdíl, tedy jakousi menší úroveň shody. Ta vychází z jejich již zmiňovaného různého zaměření. Přestože jsou témata do jisté míry odlišná, můžeme vždy k tématu jedné vzdělávací politiky nalézt jistý protějšek v tématu druhé. Například diverzifikaci terciárního sektoru vzdělávání v české vzdělávací politice odpovídá téma vytváření jednotného vzdělávacího prostoru v evropské vzdělávací politice. Sleduje-li česká vzdělávací politika cíl rozvoje terciárního sektoru, sleduje evropská vzdělávací politika cíl rozvoje takového terciárního sektoru, který je přístupný a umožňuje mobilitu všech jeho účastníků. Děje se tak přesně podle principu subsidiarity, kdy Evropská unie ponechává odpovědnost za strukturu vzdělávacího systému na členských státech a sama se snaží umožněním jeho průchodnosti a garantovaným uznáváním výstupů zajistit možnost jejich společné existence v obecném zájmu celého společenství. Podle shodného schématu stojí ve stejném vztahu témata české vzdělávací politiky

týkající se změny obsahu vzdělávání a učitelské profese motivované především potřebou nápravy zděděného systému. Tato motivace u Evropské unie z pocho-pitelných důvodů chybí. Evropská vzdělávací politika se snaží vnést do vzdělá-vacích systémů pouze společný prvek přispívající k vnitřnímu sblížení – ev-ropskou dimenzi.

Poslední dvě témata české vzdělávací politiky již neprokazují žádnou shodu a nemají žádný přímý protějšek v tématech evropské vzdělávací politiky. Jedná se o téma proměny tradiční školy, které opět vychází z potřeb české vzdělávací politiky daných snahou vypořádat se s důsledky čtyřicetileté komunistické de-formace. Druhou determinantou vzniku tohoto tématu je reakce na postavení školy v dnešní měnící se společnosti. Chybějící protějšek v evropské vzdělávací politice dokládá pouze zmiňovaný princip subsidiarity, kdy změny takovéhoho rázu a odpovědnost za ně jsou plně v kompetenci národních vzdělávacích politik.

Téma internacionalizace vzdělávací politiky vychází z podstaty národní vzdělávací politiky, která se orientuje na mezinárodní spolupráci. U nadnárodní vzdělávací politiky je takováto spolupráce její nedílnou součástí a předpokladem.

ZÁVĚR

Hlavní rozdíl mezi vzdělávacími politikami spočívá v jejich směřování a v orientaci vycházející již z jejich podstaty. Nadnárodní vzdělávací politika Evropské unie by se dala nazvat jako „umožňující“ a podporující. Vychází z obecného konsenzu členských států, přičemž její doporučení přicházejí většinou zdola a sledují celospolečenské cíle. Národní vzdělávací politiky se orien-tují na jednotlivé vzdělávací soustavy, které se snaží řídit nařízeními a opatře-ními konkrétnějšího a direktivnějšího rázu. Většina klíčových témat v případě české vzdělávací politiky vychází z potřeby vypořádat se s důsledky vývoje školství za komunistického režimu. Tato potřeba změny u evropské vzdělávací politiky pochopitelně absentuje. Objevují-li se určité konvergující tendence me-zi tématy obou politik, pak vychází ze stejných přístupů k problémům, které to či ono téma vyvolalo.

Česká vzdělávací politika prodělala za poslední desetiletí výrazný obrat a na-brala „evropský kurz“. Tuto orientaci rovněž prokázala klíčová témata české vzdělávací politiky 90. let. Nejedná se samozřejmě o stav konečný. Příštím oče-kávaným krokem, který bude mít vliv na českou vzdělávací politiku, bude vstup České republiky do Evropské unie. Ten jistě vyvolá určité změny, ne však vel-kého rozsahu. Další změny, které lze očekávat, se promítnou do oblasti finanč-ního zajištění vzdělávací politiky. Budou vyvolány rostoucími výdaji sociálního státu a demografickým vývojem společnosti. Globalizace se svými důsledky bude mít rovněž vliv na vzdělávací politiku, která by se měla především snažit u každého jedince rozvíjet individuální zodpovědnost za vzdělání jako prostředek k překonání negativních stránek vývoje moderní společnosti.

Následující tabulka (č. 1) uvádí v grafické podobě srovnání hlavních témat obou vzdělávacích politik. Různým odstínem jsou v ní odlišeny tři identifika-

né úrovně jejich vztahu počínaje úplnou shodou, kterou vyjadřuje nejtmaivší odstín, přes světlejší, který svědčí o existenci protějšku tématu jedné vzdělávací politiky ve druhé, vycházející z různé úrovně jejich zaměření, až po neexistenci takového vztahu (žádný odstín). V posledním případě se jedná o dvě zmiňovaná témata české vzdělávací politiky, kterým neodpovídalo žádné klíčové téma na straně evropské vzdělávací politiky.

Tabulka č. 1.: Srovnání klíčových témat vzdělávacích politiky České republiky a Evropské unie v 90. letech

KLÍČOVÁ TÉMATA VZDĚLÁVACÍ POLITIKY ČR 90. LET		KLÍČOVÁ TÉMATA VZDĚLÁVACÍ POLITIKY EU 90. LET
1. Poskytnutí rovného přístupu ke vzdělávacím příležitostem	Shoda u prvních dvou témat obou vzdělávacích politik je daná především shodnými společenskými trendy a způsoby řešení, které se v 90. letech promítly do utváření těchto vzdělávacích politik.	1. Odstraňování nerovností (nejen) v přístupu ke vzdělání a boj proti exkluzi
2. Celoživotní učení		2. Koncept učící se společnosti
3. Diverzifikace terciárního sektoru	Protějškem českého tématu diverzifikace terciárního sektoru je evropské téma vytvoření takového prostoru v rámci terciárního sektoru, který bude přístupný, bude podporovat mobilitu a bude založen na uznávání diplomů a kvalifikací.	3. Tvorba jednotného vzdělávacího prostoru
4. Změna obsahu vzdělávání	S proměnou obsahu vzdělávání a učitelského povolání na úrovni české vzdělávací politiky koresponduje	a) přístupnost a mobilita b) uznávání diplomů a kvalifikace
5. Proměna učitele a jeho pracovních podmínek	téma nadnárodní vzdělávací politiky zavádění evropské dimenze do těchto obsahů.	4. Prosazování zavádění evropské dimenze
6. Proměna tradiční školy	Proměna tradiční školy se rovněž odvozuje z české národní vzdělávací politiky, přesto již nenalézá protějšek v evropské vzdělávací politice, což potvrzuje národní kompetenci a zodpovědnost za jeho realizaci.	
7. Internacionalizace vzdělávací politiky	Toto téma vychází z podstaty každé národní vzdělávací politiky a její snahy orientovat se na mezinárodní spolupráci.	

LITERATURA

- KREBS, Vojtěch, aj. *Sociální politika*. Praha: Codex, 1997. 327 s. ISBN 80-85963-33-7
Koncepce vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy v České republice. [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 1999, 26 s. [cit. 1999-06-13]. Dostupný z <<http://www.msmt.cz/cp/1250/info/koncepce/k.htm>>.
- Kvalita a odpovědnost: Program rozvoje vzdělávací soustavy České republiky. *Učitelské noviny*, 1994, roč. 97, č. 42, s. 1-6.
- Národní program rozvoje vzdělávání v České republice*. [online]. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, 2001, 68 s. [cit. 2001-02-08]. Dostupný z <[http://www.msmt.cz/cp/1250/info/sql/web/informace.asp?kods=' 12' >](http://www.msmt.cz/cp/1250/info/sql/web/informace.asp?kods='12'>).
- PAŘÍZEK, Vlastimil. Perspektivní varianty vzdělávací politiky. *Pedagogika*, 1993, roč. 43, č. 2, s. 115-120.
- PRŮCHA, Jan, WALTEROVÁ, Eliška, MAREŠ, Jiří. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 1998. 328 s. ISBN 80-7178-252-1
- Vyučování a učení. Cesta k učící se společnosti (Bílá kniha o vzdělávání a odborné přípravě)*. Praha: Učitelské noviny – Gnosis, 1997. 96 s.
- Zprávy o národní politice ve vzdělávání: Česká republika*. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1996. 197 s. ISBN 80-211-0215-2
- ŽIŽKOVÁ, Jana. Vzdělávací politika. *Sociální politika*, 1994, roč. 20, č. 12, s. 10-12.

SUMMARY

The article is a review of the Czech educational policy of the 1990's, comparing its topics to the key points of the EU's policy in the same period. The creation of a "new" Czech educational policy became thoroughly necessary within the process of social transition after 1989. Czech education has therefore undergone, and is still undergoing, a large reform which in its first stage was focusing on the removal of evident remnants of communism and only later was conducted in a more systematic and orderly manner. The comparison of the identified issues shows clearly the different manners in which educational policies are executed. The conclusion to be drawn is that the Czech educational policy has taken a certain course, the state of things nevertheless still being transient and temporary.